

Dobozi Eszter

Emlékezés és vallomás

Buda Ferenc: Világ, világom című könyvéről

Közel száz éven ível át a Buda Ferenc önéletírásában ábrázolt idő. A nagyszülőkhöz vannak eleven emlékei a szerzőnek. A XIX. század 60-as, 70-es éveiben született egyikük. S ha még ideszámítjuk a XIX. század elejét is, százötven évre terjed ki a múltidézés. A költő felmenőinek anyai ágáról tudósítanak ugyanis azok az anyakönyvi bejegyzések, melyeket föllelt az elődök után kutató, s amelyek szerint valamelyik ősenek *nagytiszteletű Budai Ézsaiás professzor úr szolgáltatta ki a keresztesség sákramentumát*. Megtudhatjuk azt is, hogy ő volt a *Református Kollégiumnak ama jeles professzora*, akinek alakja feltűnik Jókai Mór *És mégis mozog a Föld* című regényének Járay Jeremiás nevű epizódfigurájában is. Másfél évszázadnyit tesz ki az ősök múltja és a személyesen is megélt időből az a majd két évtized, amelyet megörökít Buda Ferenc. A nagyszülőök életétől, a szülők ifjúságától a maga gyerekkorán át tizennyolc éves koráig követi a családi és a személyes lét eseményeit. Az 1955-ös esztendő feléig jut el, egy másik könyvben ígérve a folytatást. Hetvenéves volt a szerző, amikor 2006-ban elkezdte írni kézíratos feljegyzéseit. Az emlékezés idejétől visszafelé haladtában tehát több mint kétszáz esztendőt láthat maga előtt gomolyogni.

Az első fejezet első mondatában szinte mentegetőzve jegyzi meg: *„keveset, nagyon keveset tudok az őseimről”*. De vajon hányan vannak a ma élők között, akik nála mélyebbre tudnak ásni családjuk történetében? A családfakutatás szenvedélyétől hajtott múltidézőkön kívül aligha vannak sokan ilyenek közöttünk. Kiváltképp a fiatalabb nemzedékek tagjainak hiányosak az ismeretei. Tapasztaltam nemegyszer, tanítványaim többsége általában azt sem tudja, mi volt a foglalkozása a nagyapának, nagyanyának, mielőtt nyugdíjba vonult volna. Noha meg is tudakolhatnák tőlük, hiszen sokuknak még él a nagyszülője. Mégsem teszik meg, mert a nemzedékek közötti kapcsolatok fellazultak. Unokák és nagyszülők ritkán érintkeznek, de ha még találkoznak is, keveset beszélgetnek. Pedig addig kellene faggatni az elődöket, amíg velünk vannak. Ha érdeklődést érekelnének maguk körül, bizonyára nem volna nehéz beszélgetni őket arról, amit csak tőlük tudhatunk meg. Élemedettebb korba kerülve, ha már lennének is kérdései az utódnak, nem lesz, aki válaszoljon. Még születése előtt elveszítve vagy meg sem igen ismervén a nagyszülőket, majd pár éve e földi létre a szülőktől is elszakadva

ezt sajogja az emlékeit elősoroló Buda Ferenc is: annak a múlttudatnak a hiányát, amely csak az ősök meséiből, elmondott történeteiből körvonalazódhat bennünk.

Talán a vágy, hogy mind messzebbre hatolva hosszabbítsa meg magát a múltban, szülte a felidézhetőnél is távolabbi időre vonatkoztatható címet: *Világ, világom*. A második, értelmezői szerepben feltűnő szó az elsőhöz fűzve, s így teremtve meg egyúttal a tóismétlésben rejlő játék alkalmát is, legelőször azt sugallhatja számunkra, hogy mindenestül az övé már az a világ, amelyben az emlékező mozog az emlékezés különös logikáját követve. Világa a földéléssel és a személyes történelem feltáráásával lesz a sajátja, valamint a nagy egésznek a történetével, amelytől az előbbi aligha függetleníthető. Sajátjává pedig éppen azáltal válik, hogy elmondható, rögzíthető, megörökíthető, ami történt, amit látott, hallott. S miközben belső élménnyé avatódik a három nemzedéknyi sors, a külső világ is otthonává lesz a benne élőknek. De nem csupán ezt jelenti a fejezetekbe rendezett vallomás. A másfél évszázadnyi, ha úgy tetszik, két évszázadnyi idő a középkor, a kéziratos könyvek, a kódexek koráig tágul. A könyv címének áthallásaiban ugyanis megjelenik legelső nyelvemlékeink egyikének jellegzetes sora. Akinek vannak ismeretei az Ómagyar Mária-siralomról, abban könnyen keletkezik asszociációs kapcsolat a *Világ, világom* könyvcím és a középkori siralomének legismertebb és legköltőibb sora között: *világ világa*. Míg az Ómagyar Mária-siralom a fiát elvesztő anya siratóéneke, addig Buda Ferenc önéletírásában a fiú kelti életre – a megírás, elmondás által – a már elhunyt szülőket, így a hozzá lélekben mindenkinél közelebb álló anyát is.

Miközben fölöttébb nehéz emberi sorsokba avatódunk be, s ezzel együtt közös múltunk egyik legtragikusabb korszakának, a második világháború magyarországi pusztításainak, majd az azt követő, tragédiát az abszurditással összevegyítő évtizednek krónikáját kapjuk kezünkbe a könyvvel, az idill, az emberi összetartozás lélekmelengető meghittségének jeleneteit is föllehetjük a költő vallomásos prózájában. Az utolsó oldalig eljutva azzal az érzéssel csukhatjuk be a könyvet, hogy a szegénység, a nélkülözés állapotaival nem összeegyeztethetetlen a harmónia, a lélek belső békéje, ha az együvé tartozókat a szeretet köti össze. Ennek kivételes példázata az anya és fia megrendítően szép kapcsolata. A szerző úgy adja tanúbizonyosságát áhítatos gyermeki vonzalmának, hogy nem igyekszik idealizálni alakjait, szépíteni a szépítendőket. Az őszinteséget, a valóhoz, a megismert igazságokhoz való ragaszkodást fölé helyezi a szeméremnek. Családi titkokról, anyós-meny közötti viszályokról, a szülők házasságának szakítópróbájáról is beszámol a könyv lapjain. Úgy, ahogyan a gyermek látta anyja-apja kettősét egykor, s úgy is, ahogyan a már felnőtt fiú értelmezi (élettapasztalatokkal, lélektani ismeretekkel fölverte) az anya és az apa személyiségét, kapcsolatát. Nem hallgatja el ugyanakkor kétségeit sem, vajon helyénvaló-e, ha kibeszéli szülei magánéletének rejtenei való mozzanatait, ha nem titkolja el felmenőinek tragikus cselekedeteit, máskor apróbb-nagyobb gyarlóságait. Mint ahogy elbeszéli a maga botlásait, megszegyenüléseit is: „szégyenkezni csak az nem szokott, akiből hiányzik a szégyenérzés”.

Buda Ferenc történetében az ellentmondásos viszonyok rajzánál is erősebben hat ránk a szülők minden bajt lebíró életereje, megkapaszkodási képességük,

mely a világdúlás közepette sem hagyja el őket. Sorsuk nem csupán a szegénységé, arra is példa, hogy nincs olyan reménytelen helyzet, amelyből ki ne lehetne emelkedni. Az anya elszántságának köszönhetően képes újjáépíteni a szétesőben levő házasságot, a családot. Olvashatunk arról, hogy a bombázások sújtotta Debrecen lakásinségében hogyan lelik meg újra az otthonosság színtereit, majd a szomszédsággal közösen használt kert művelésével miként teremtik elő a család mindennapi élelmét. A kert a megmentőjük. Noha maguk már városi lakosok, nem földművelők, mégis ismerik a természetet, képesek bánni a termőfölddel, a konyhakerti növények ápolásának értik minden csínját-bínját. A termésből még eladásra is jut valami. A fiú is kiveszi a részét a munkából, a fölösleget ő árulja például az utcán, s a bevétel 20%-ából könyvet és rajzeszközöket vásárolhat magának. Az apa a város határában levő földek valamelyikének részesművelésével pedig még a disznóhizlaláshoz szükséges kukoricát is megszerzi, miközben városi állásában is helytáll.

A *Világ, világom* nem egyedül a felmenőké, minthogy önéletírás, az „én” története is. Olyan, mint a nevelődési regény. Kibomlik előttünk az egyszerű, nehéz sorsú emberek gyermekének nevelődési folyamata. A városi kisgyermek szemhatára, ahogyan tágul azáltal, hogy a falusi rokonság meglátogatásával időnként kimozdulnak megszokott környezetükből. Így juttatják a csak alföldi tájon ismerős kisiútot ahhoz a meglepetéshez, amelyet a távolban felderengő Tokaj-hegy látványa jelent számára. De ugyanilyen élményszámba megy a vonatozás, a táborozás. A távolság, az utazás – talán azért, mert ritkán adódik erre alkalma – később, a költő fiatal és felnőttkorában is nagy jelentőséggel bír. Külön is foglalkozik a nagy vizekkel való találkozásaiival, tizenöt éves, amikor először látja a Tiszát, tizennyolc, amikor a Dunát, húszévesen jut el a Balatonhoz. Számon tartja, milyen sokkal később, 1970-ben vezet útja először a tengerhez. A Fekete-tenger után huszonnégy évvel később Dániában láthatja meg az Északi-tengert.

Megtapasztalhatjuk a szerző által, hogy a háborús események testközelbe kerülve mennyire meggyorsítják a gyermek érlelődését. Milyen sok mindent ért már a nyolc-kilenc éves fiú a társadalom változásaiból, a szűk családon kívüli világ disszonanciáiból. Érzékeli a felnőttek beszélgetéseire odafülvélve, hogy a közéletben 1945-ben elterjedő új fogalmaknak a valósághoz vajmi kevés közük van. Emlékszik arra, hogy *a kommunistákat kevés kivétellel mindenki az oroszok szálcsinálóinak és kiszolgálóinak tekintette. Kihallja a harsogó politikai jelszavak hangkulisszáiból a hamisságot. Tízéves fiú lehet, amikor már tud arról, hogy emberek tűnnek el a környezetükből. Hogy Kathó Jenőt, a tanítót, akivel egy házban laktak, Kistarcsára internálták, majd Recskre vitték. Egyszer egy falujáró brigáddal, melybe kényszerűségből Buda Ferenc apja is belekerült, egy teherautó platóján zötykölődve a felnőttek társaságában gyerekként eljut vidékre, bihari falvakba. Minthogy mindent figyel, minden érdeklí őt, megsejti ennek az agitációs akciónak a felemásságát. Szimbolikus értelme van a rögzített jelenetnek, melyben az agitátorokat szállító ócska teherautó elgázol egy tyúkot, s a sofőr az áldozatul esett baromfit magához emelő asszonnyal mit sem törődve továbbhajt. „Volt, igen, volt nem is egy, aki csúfondárosan kacagott rajta. Nekem nem támadt nevetethetékem: néztem csak szó nélkül a fekete ruhás alakot, ahogy ő maga fekete foltta, a kezében tartott*

élettelen jószág fehér foltta zsugorodik távolodóban, s talán valamelyest haloványabban, de hasonló szégyent éreztem, mint annak idején a megostorozott szolgálgyerek, majd a sárga csillaggal megjelölt család láttán.”

Megtudhatjuk azt is, a nincstelenségből hogyan vezet út a költőségig. Miképpen indulhat el Buda Ferenc alkotóvá érlelődése a pincelakásból, majd a szobakonyha otthonból, ahol esténként sokszor csak a tűzhelyből kiszivárgó fény mellett üldögélnek a benne lakók, hogy takarékoskodjanak a világítással. A konyha, mely a szűkös viszonyokból következően nem csak a főzés és étkezés helyszíne, a gyermek Buda Ferencnek legfőbb tartózkodási helye. Ahogyan humorral színezett derűjét ezúttal sem veszítve el a felnőtt Buda Ferenc fogalmaz, a konyha a számára rendelt lakosztály, hiszen itt van, amikor már nagyobbacska, a házilag készített szalmazsákkal bélelt fekvőhelye is. De a bádogtányéros lámpa alatt álló asztal is több, mint konyhai alkalmatosság. „Anyám ezen készítette elő a főzni-sütni valót, ennél étkezünk, ennek a fiókjában tartottam a füzeteimet, író-, rajzolóeszközeimet, tankönyveimet, itt írtam meg a leckéimet, többnyire itt is tanultam. Esztendőkön át ez az asztal volt az én íróasztalom.”

Fejlődésében kivételes szerepük van a könyveknek. A szerző külön fejezetet szentel gyermek- és serdülőkori olvasmányainak. A tehetség már a korai időkben kiütözik benne, mégpedig abban, ahogyan kiválasztja az elolvasandókat. Még gyermek, de az ízlése, értékítélete a helyén van. Nem kedveli, így nem vesztegeti idejét sem üres, sem a népszerűséget nemtelen eszközökkel hajszoló írásművekre. Csak a jót szereti. Biztos érzéke az értékes, a magasrendű irányába tereli érdeklődését.

Útravalóként egész életén át elkíséri a költőt az anyai „magadnak tanulsz” tanítás. Így hát az iskola is fontos szerepet tölt be ebben a fejlődéstörténetben. Nem hiába foglalkozik a szerző több fejezetben az éppen akkor is átalakulóban levő oktatási rendszer különböző iskoláival, a tanítókkal, a tanárokkal, az osztálytársakkal. Az oktatás egymást követő lépcsőfokainak szereplőiről egyenként fest érzékletes portrékat, tanúbizonyságát adva annak, hogy az egykori gyermek milyen jó megfigyelő. S a felnőtt milyen pontosan megőrizte magában azoknak az embereknek arcvonásait, testüknek, gesztusaiknak, mozgásuknak jellegzetességeit, akik valamikor jelentőséggel bírtak az ő életében. Megmaradtak az emlékezetben rájuk jellemző szavaik, észjárásuk. Ahogyan a szemlélődő gyermek el tudott merülni a részletekben, úgy most a visszaemlékező is kedvét leli a legapróbb mozzanatok felidezésében.

De nem csak az emberi alkatok értelmezésében találja meg témáit az önéletrajz szerzője. A tárgyakat éppúgy kitünteti figyelmével a könyvben, mint a természeti és a városi környezetet. Debrecen, a korabeli utcák, házak például olyan pontos ábrázolásban kerülnek az olvasó elé, hogy a szavak nyomán akár meg is lehetne rajzolni a város térképét. Mint az emberhez és világához, ugyanolyan elmélyült érdeklődés kapcsolja a nyelvhez is Buda Ferencet. Az elnevezések, meghatározások, szavak etimológiája, jelentésváltozása sűrűn készíti egy-egy kitérőre. Prózájának éppoly izgalmas szakaszai ezek a szófejtések, mint magánéletét érintő vallomásai vagy kortörténeti elemzéseket, szociografikus leírásokat tartalmazó fejezetei. Vannak szavak, szóalakok, melyeket csak tőle olvasok, tőle hallok.

Valahonnan fél évszázadnyi távolságból mégis ismerősek: a ház például szoba jelentéssel. Ő tudja, mi a sifon, mire használták a budai földet, milyen a zsávolvaszon ruha, s hogy mi a különbség a kis magyar hold és a kateszteri hold között. Egy elfelejtett, összetört világ mutatkozik meg szavai tükörcserepeiben. Vagy van még rajta kívül valaki, aki bajosnak mondja a bajost, s nem problematikusnak? Szókincsünk bővíthet az ilyen nyelvjárási vagy rétegnyelvi szóhasználat révén, mint a *vaklálás*, a *vákáncsos*. Könyvének nyelvészeti vonatkozású oldalai segítségünkre lehetnek költő és nyelv meghitt viszonyának értelmezésében, a költői mesterség mibenlétének tisztázásában.

Buda Ferenc önéletírásának elején kevésnek találta, amit az őseiről megőrzött az íratlan családi krónika s a saját emlékezete. Könyve mégis annak ékes bizonyítéka, hogy életének eddigi hetvenöt esztendeje alatt milyen sok emberi tapasztalatot, ismeretet gyűjtött be arról a világról, amelybe tétetett, amelyből származott, majd amelyben költői életművének kibontakozása elkezdődött.

A *Világ, világom* című kötetnek ott a helye könyvespolcunkon, s az irodalmat történeté rendező tudatunkban is, a nagy vallomásírók mellett. Ott, ahol Augustinusé, majd a XVII–XVIII. századi emlékirat-irodalom darabjai s a XX. század vallomástevői sorakoznak, így például Márai Sándor *Egy polgár vallomásai*, Illyés Gyula *Puszták népe* című munkája.